จิตรกรรมไทยแบบประเพณี

จิตรกรรมไทยแบบประเพณี (Traditional Thai Painting) ส่วนใหญ่ได้แก่การวาดรูป ระบายสีแสดงเรื่องราวต่างๆ ตามที่จิตรกรได้จินตนาการสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อผลในทางจิตใจ โดยวิธีการเขียนจิตรกรรมไทยที่ได้ยึดถือสืบทอดกันมาแต่โบราณกาล และมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบให้พัฒนาไปตามสภาพสังคม ทั้งในด้านการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

ที่มาของงานจิตรกรรมไทย

การสร้างงานจิตรกรรมไทยแบบประเพณีสมัยโบราณนั้น เป็นการตอบสนองความต้องการในด้านการสื่อความหมายของพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ประจักษ์แก่พุทธศาสนิกชน โดยมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญหลายประการ ดังนี้

๑. เพื่อเผยแพร่หลักธรรมคำสั่งสอนอันลึกซึ้งของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชักจูงใจให้เกิดความศรัทธาอันมั่นคงในพระธรรม

๒. เพื่อทำหน้าที่แปลความหมายตามธรรมทรรศนะจาก "นามธรรม" ไปสู่ "รูปธรรม" ให้เข้าใจง่ายขึ้น อาจเป็นการแสดงออกในลักษณะยกตัวบุคคลขึ้นแสดงเรื่องราว (บุคลาธิษฐาน) และยกหัวข้อธรรมะขึ้นมาตีความ (ธรรมาธิษฐาน)

๓. เพื่อเล่าเรื่องความเป็นมาของพระบรมศาสดา ทั้งในแบบของนิทานชาดกและพุทธประวัติให้บังเกิดความเข้าใจ และซาบซึ้งถึงการบำเพ็ญเพียรอันยิ่งใหญ่ การแสวงหาสัจธรรม การตรัสรู้ และการสั่งสอนเหล่าเวไนยนิกร

๔. เพื่อแสดงให้เห็นสภาพของภูมิในชั้นต่างๆ ตามคติ "ไตรภูมิ" ซึ่งมีส่วนให้อิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไทยตลอดมา และชี้ให้เห็นบาปบุญคุณโทษตามกฎแห่งกรรม

๕. เพื่อสร้างความงามทางจิตรกรรม ให้ผู้พบเห็นเกิดความรู้สึกทางสุนทรียภาพและช่วยให้งานพุทธสถาปัตยกรรมมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

งานจิตรกรรมไทยแบบประเพณี นอกจากจะนิยมตกแต่งพุทธสถานแล้วยังนิยมเขียนตกแต่งภายในปราสาทราชมณเฑียร เพื่อสร้างบรรยากาศอันโอ่อ่าสง่างาม และเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพระราชพิธีต่างๆ ด้วย

วิวัฒนาการทางรูปแบบของจิตรกรรมไทยแบบประเพณี

จิตรกรรมไทยแบบประเพณีมีหลักฐานสืบทอดมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เมื่อได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนามาจากอินเดีย ลังกา พม่า และมอญ เป็นการเขียนที่ได้แบบอย่างมาโดยตรง นับตั้งแต่การเขียนในระยะเริ่มแรกซึ่งเป็นแบบ "อุดมคติ" (idealistic style) มีความรู้สึกเหนือธรรมชาติหรือความเป็นจริง จนกระทั่งคลี่คลายมาได้รับอิทธิพลจากจิตรกรรมจีน รูปแบบจึงค่อยเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบผสมผสานกับธรรมชาติอยู่บ้าง ลักษณะจิตรกรรมไทยมีความเปลี่ยนแปลงตามยุคตามสมัย ดังนี้:-

สมัยสุโขทัย

เป็นงานจิตรกรรมฝาผนัง ด้วยการระบายสีในลักษณะสีแบนๆ (flat pattern) ไม่มีการแสดงแสง - เงา แต่แสดงความรู้สึกด้วยเส้น (linear expression) ลักษณะของภาพจึงเป็นแบบสองมิติ (ความกว้าง+ความสูง) เช่น จิตรกรรมฝาผนังในคูหาพระเจดีย์รายด้านตะวันตกของพระเจดีย์ประธาน

วัดเจดีย์เจ็ดแถวเมืองศรีสัชนาลัย การจัดองค์ประกอบของภาพ จัดเป็นแถบๆ ซ้อนกันในแนวนอน (horizontal stripes) มีการเขียนภาพอดีตพระพุทธเจ้าประทับนั่งปางมารวิชัยเรียงรายกันเป็นแถว เบื้องหลังเป็นซุ้มโพธิพฤกษ์ คั่นด้วยรูปเทพยดานั่งประคองอัญชลี เป็นภาพซ้อนกันหลายแถบจนเต็มผนัง และใช้โครงการสีแบบ "เอกรงค์" (monochromatic scheme) คือสีดินขาว สีดินแดง และสีเขม่าดำ

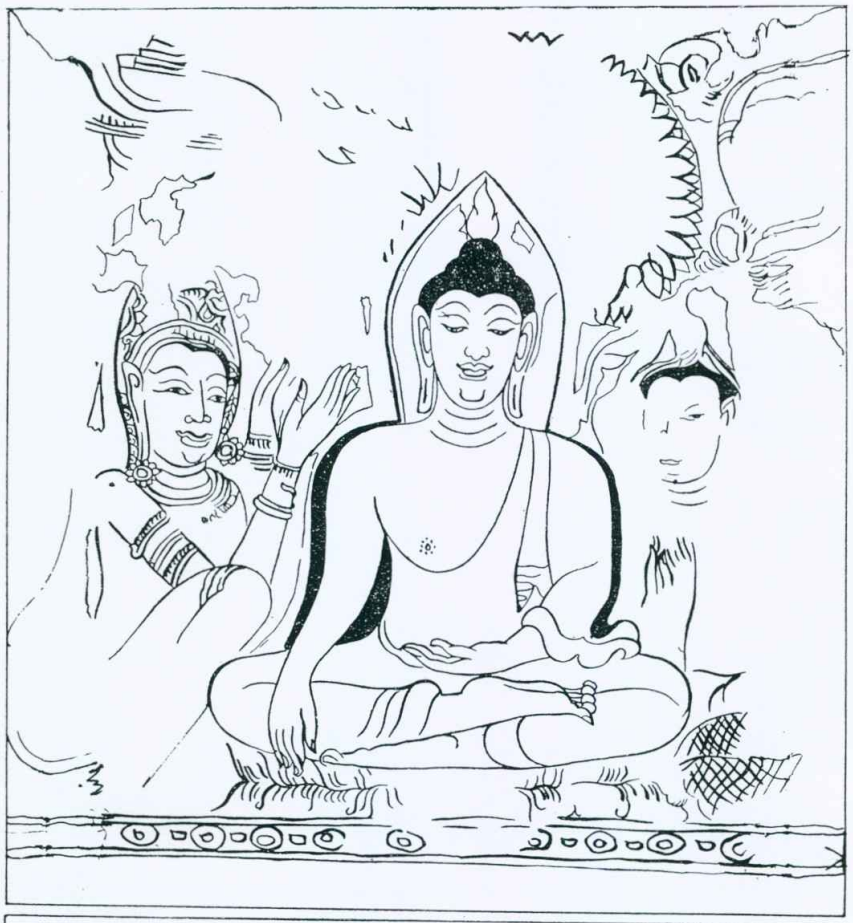

จิตรกรรมภายในคูหาพระเจดีย์ราย วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย ฝีมือช่าง สมัยสุโขทัย (จากการคัดลอก ของอาจารย์เพื้อ หริพิทักษ์)

ด้วยรูปเทพ-
นั่นหลายแถบ
"เอกรงค์"
จือสีดินขาว

สมัยอยุธยาตอนต้น

จิตรกรรมไทยแบบประเพณีในระยะนี้ ยังคงยึดถือแบบอย่างสมัยสุโขทัยอยู่ทั้งในด้านเนื้อหา การจัดองค์ประกอบ การระบายสี และการตัดเส้น แต่มีการใช้สีเพิ่มขึ้นบ้าง เช่น จิตรกรรมฝาผนังในคูหาพุทธปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ภาพเขียนจากวัดมหาธาตุ วัดพระรามและวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การเขียนชุมโพธิ์ได้คลี่คลายมาเป็นแบบเรือนแก้วแทนโดยเฉพาะภายในกรุพุทธปรางค์วัดราชบูรณะนั้น มีทั้งจิตรกรรมไทยแบบประเพณีและจิตรกรรมจีน (ฮก หลก ซิ่ว) อันเป็นเรื่องมงคลแบบจีน

จิตรกรรมภายในคูหาพุทธปรางค์ วัดมหาธาตุ จ.ราชบุรี
ฝีมือช่างสมัยอยุธยาตอนต้น

สมัยอยุธยาตอนกลาง

เนื่องจากจิตรกรรมไทยแบบประเพณีเป็นศิลปะของการพรรณนาเรื่องราว เช่นเรื่องราวของจักรวาล เรื่องนิทานชาดกหรือเวสสันดรชาดก ฉะนั้นการจัดองค์ประกอบจึงมีการเปลี่ยนไป การจัดกิริยาท่าทางของคนมีความเคลื่อนไหวอิสระขึ้น มีอารมณ์สนุกสนาน และมีการใช้สีสันมากขึ้น ภาพทิวทัศน์ซึ่งเป็นส่วนประกอบมีพื้นดิน ภูเขา และต้นไม้ มีการใช้เงาบ้างเล็กน้อย คือเป็นการเริ่มต้นแสดงปริมาตรสามมิติตามอิทธิพลภาพเขียนของจีน จะเห็นตัวอย่างได้จากจิตรกรรมในสมุดภาพ "ไตรภูมิ" ฉบับกรุงศรีอยุธยา มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒

สมัยอยุธยาตอนปลาย

ในสมัยนี้รูปแบบการจัดองค์ประกอบแสดงเรื่องราวมีการพัฒนาเป็นอันมาก เพื่อให้มองเห็นภาพคนปราสาทราชวัง และภาพทิวทัศน์กว้างขวางขึ้น จึงมีการจัดภาพแบบ "มุมตานก" (bird's eye angle) โดยมองเห็นจากที่สูงลงสู่เบื้องต่ำ มีการแสดงเส้นทัศนียวิทยาแบบโบราณหรือทัศนียวิสัยแบบ "เส้นขนาน" (parallel perspective)และมีการจัดแบ่งเนื้อหาของภาพเป็นตอนๆ ด้วย"กรอบสินเทา" มีลักษณะเป็นรูปหยักสามเหลี่ยมเล็กใหญ่สลับกัน และใช้สีแดงชาดระบายเป็นพื้นในพื้นที่ใหญ่ๆ เหล่านั้น ซึ่งเป็นจุดเด่นหรือจุดสนใจ ช่วยให้ภาพสดใสมีชีวิตชีวาขึ้น ลางแห่งมีการแบ่งภาพเป็นห้อง เรียกว่า "ภาพห้อง" ด้วยลวดลายไทยหรือลายรักร้อย ลางแบบใช้รูปเทวดายืนเป็นเครื่องแบ่ง "ภาพห้อง" เป็นตอนๆ ข้อสังเกตในการจัดภาพสมัยอยุธยาตอนปลายก็คือ พื้นหลังยังว่างอยู่มาก และมักใช้สีอ่อนหรือสีน้ำปูนเป็นสีพื้น การที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากบรรยากาศในโบสถ์หรือวิหารค่อนข้างมืดครึ้มตามลักษณะของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ซึ่งไม่มีช่อง-

จิตรกรรมภายในพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี ฝีมือช่างสมัยอยุธยาตอนปลาย
(ภาพ : งานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง กองโบราณคดี กรมศิลปากร)

หน้าต่างหรือ
ซึ่งเหมาะกับ
และการจัดภ
คลายมาเขีย
ฝาผนังในวัด
พระนครศรีอ
เพชรบุรี เป็น

สำหรับ
หรือเจ้านาย
สามัญ หรือ
ลักษณะสีแบ
ด้วยสีดำและ
พื้นดิน ภูเข
ระบายสีแบบ
ธรรมชาติ เ
นิยมตามอิทธิ
ในพระอุโบส
กรุงเทพฯ แ
พระพุทธโฆษ
นครศรีอยุธย
สีแบบ "พหุ
ธนบุรีนั้น เ
เท่านั้น จึงอ
ผลงานจิตรกร
เขียนในสมุด
เขียนขึ้นในป

สมัยรัตน

จิตรกร
ตอนต้น ยั
ตอนปลายและ
การสร้างสรรค์
ภาพ "เทพชุ
เขียนภาพ "

แช่นนี้เนื่อง
เงมืดครึ้มตาม
ร่งไม่มีช่อง-

ญ่
สมัย

นัง กอง

หน้าต่างหรือมีช่องแสงสว่างน้อย แบบโบสถ์ "มหาอุด" ซึ่งเหมาะกับการใช้ในการปลุกเสกพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ และการจัดภาพในเรื่องอดีตพระพุทธเจ้าได้เริ่มคลี่คลายมาเขียนภาพเทพชุมนุมแทน เช่น จิตรกรรมฝาผนังในวัดใหม่ประชุมพล อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

สำหรับการระบายสีนั้น บุคคลสำคัญในภาพหรือเจ้านายในราชสำนัก ตลอดจนภาพคนธรรมดาสามัญ หรือที่เรียกว่า "ภาพกาก" ยังคงระบายในลักษณะสีแบน ๆ ปราศจากแสง-เงา มีการตัดเส้นด้วยสีดำและสีแดง ส่วนสิ่งแวดล้อมหรือทิวทัศน์ เช่น พื้นดิน ภูเขา ต้นไม้ และดอกไม้ ตลอดจนรูปสัตว์ ระบายสีแบบสามมิติ มีแสง-เงาและบรรยากาศตามธรรมชาติ เป็นแบบผสมผสานระหว่างอุดมคติกับสัจนิยมตามอิทธิพลศิลปะจีน เช่น จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ "วัดช่องนนทรี" อำเภอยานนาวา กรุงเทพฯ และภาพเขียนภายใน "ตำหนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์" วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นงานจิตรกรรมที่เขียนด้วยสีหลายสีแบบ "พหุรงค์" (polychrome) สำหรับสมัยธนบุรีนั้น เนื่องจากมีระยะเวลาสั้นเพียง ๑๕ ปีเท่านั้น จึงอนุโลมจัดไว้ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ผลงานจิตรกรรมยังคงสืบเนื่องมา ตัวอย่างเช่น ภาพเขียนในสมุดภาพ "ไตรภูมิ" ฉบับกรุงธนบุรี ซึ่งเขียนขึ้นในปี พ.ศ.๒๓๑๙ จำนวน ๒ ฉบับด้วยกัน

สมัยรัตนโกสินทร์

จิตรกรรมไทยแบบประเพณีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงยึดถือคติตามแบบอย่างสมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยกรุงธนบุรีเป็นแนวทาง พร้อมกับมีการสร้างสรรค์แนวใหม่ เช่น คตินิยม ในการเขียนภาพ "เทพชุมชน" แทนภาพอดีตพระพุทธเจ้า การเขียนภาพ "มารผจญ" ไว้บนผนังหุ้มกลองด้านหน้า และนิยมการเขียนภาพ "เขาพระสุเมรุ" ตามคติในไตรภูมิไว้บนผนังหุ้มกลองด้านหลังและอื่นๆ การจัดองค์ประกอบมีลักษณะแน่นทึบกว่าแต่ก่อน มีการใช้สีพื้นหลังหนักหรือเข้มขึ้น การใช้สีสดใสและมีการปิดทองแวววาวขึ้น และการใช้เส้น "กรอบสินเทา" แบ่งภาพเป็นตอนๆ ค่อยๆ หายไป เปลี่ยนมาเป็นการใช้ "เส้นฮ่อ" แทน ซึ่งมีลักษณะคล้ายแถบผ้ายาวๆ หรือโบที่อ่อนพลิ้วไปมา

นอกจากนี้ยังมีการระบายสีสุมทุมพุ่มไม้ด้วยเทคนิคใหม่ โดยใช้วิธี "ประ" หรือ "กระทุ้ง" ด้วยปลายแปรง ซึ่งทำจากรากไม้หรือเปลือกไม้ คือแปรงที่ทำจากรากต้นลำเจียก หรือทำด้วยเปลือกต้นกระดังงาหรือเปลือกต้นแค เป็นการสร้างบรรยากาศแทนการระบายสีตัดเส้นเป็นใบ ๆ หรือเป็นพุ่มตามแบบเดิม สำหรับภาพคนยังคงระบายสีตามแบบเดิม การใช้เส้นแสดงทัศนียวิทยาของอาคารยังคงใช้แบบเส้นขนานอยู่ ลักษณะแบบอย่างของอาคารสำคัญยังเป็นแบบไทย แต่อาคารประกอบมีลักษณะสถาปัตยกรรมจีนมากขึ้น และลางแบบเป็นอาคารแบบยุโรป

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ จิตรกรรมไทยแบบประเพณีเริ่มคลี่คลายเมื่อได้รับอิทธิพลการเขียนภาพแบบตะวันตก มีการใช้เส้นทัศนียวิทยาแบบวิทยาศาสตร์ (scientific perspective) มีการใช้แสง - เงา (chiaroscuro) แสดงบรรยากาศตามสภาพที่เป็นจริง โดยมีพระอาจารย์อิน - (ขรัว อินโข่ง) ชีช่างหรือศิลปินสงฆ์ ผู้มีชื่อเสียงแห่งสำนักวัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) เป็นผู้ริเริ่มขึ้นด้วยการเขียนภาพ "ปริศนาธรรม" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่ในตอนปลายรัชกาลที่ ๓) เช่น จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร และวัดบรมนิวาส เป็นต้น และอาจจัดเป็นสกุลช่าง "ขรัวอินโข่ง" เพราะมีความนิยมกันต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕

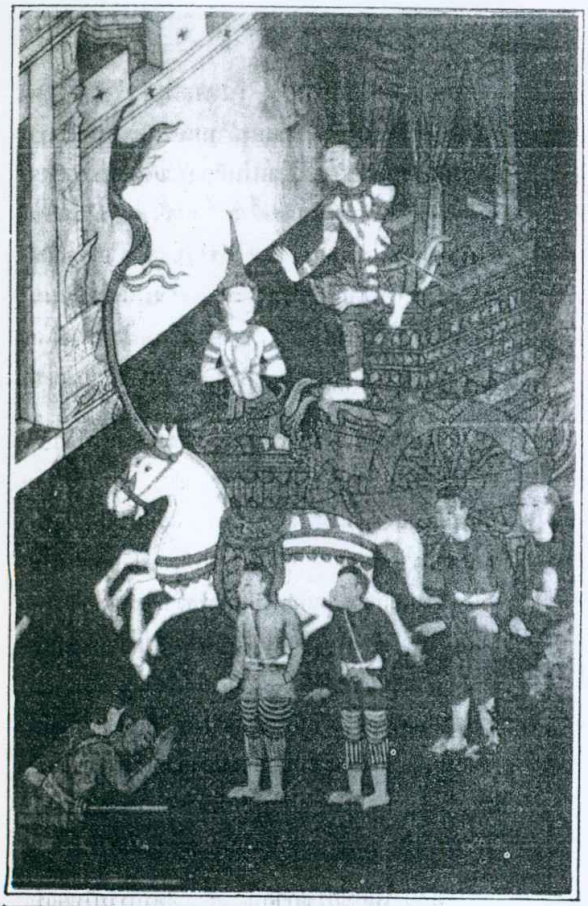

จิตรกรรมในพระวิหาร วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพฯ ฝีมือช่างในสมัยรัชกาลที่ ๓

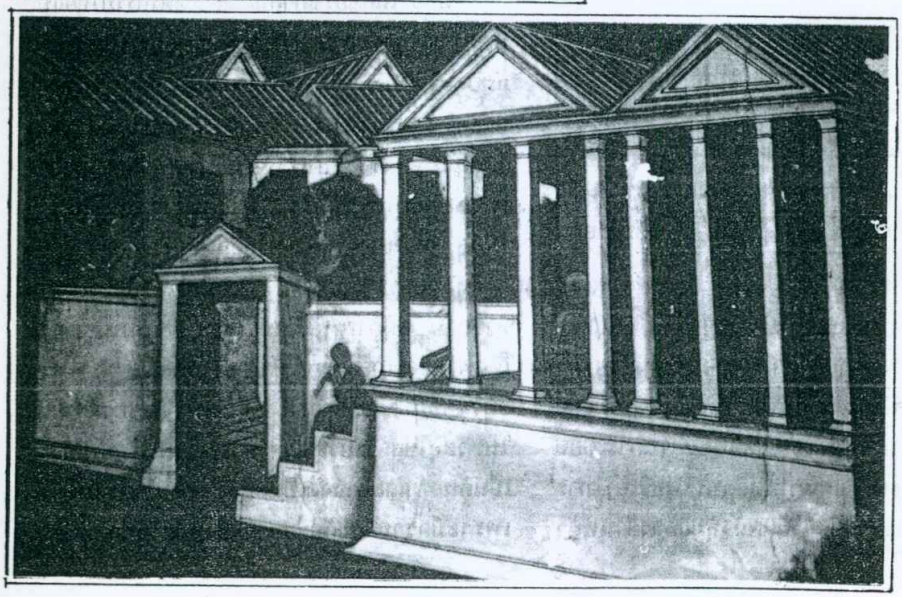

จิตรกรรมในพระอุโบสถ วัดปรมัยยิกาวาส เกาะเกร็ด จ.นนทบุรี ฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๕ เขียนตามอิทธิพลศิลปะยุโรป โดย : ม.จ.ประวิช ชุมสาย

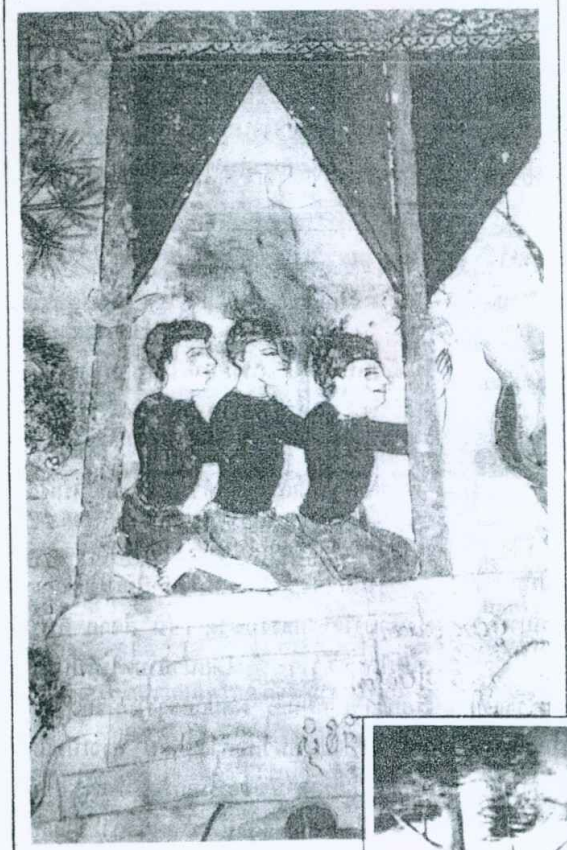

จิตรกรรมรอบผนังโบสถ์(สิม) ด้านนอก วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูน อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น ฝีมือศิลปินพื้นบ้าน ประมาณสมัยรัชกาลที่ ๖

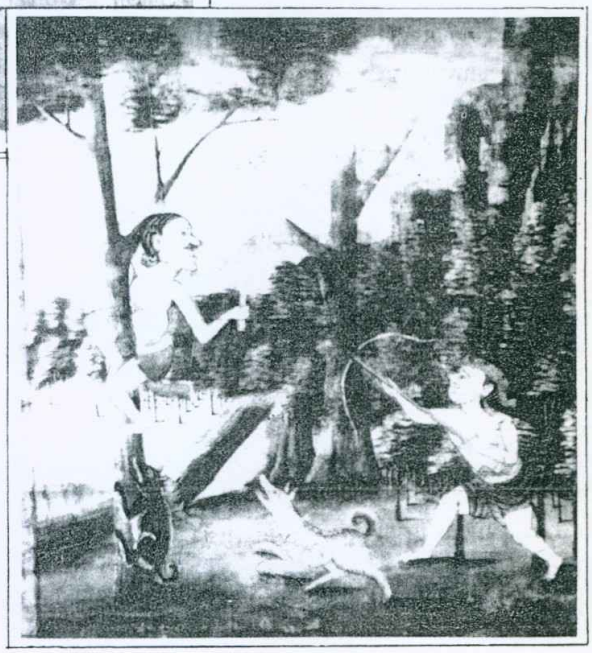

จิตรกรรมภาพพระบฏ เรื่องเวสสันดรชาดก จากวัดนาค จ.เพชรบุรี ฝีมือศิลปินพื้นบ้านประมาณสมัยรัชกาลที่ ๗ (ภาพ: สงวน รอดบุญ)

เนื้อหาในงานจิตรกรรมไทยแบบประเพณี

สำหรับเนื้อหาเรื่องราวที่นิยมเขียน มีทั้งเนื้อหาทางศาสนา (religious subjects)ซึ่งแฝงไว้ด้วยเรื่องของทวยเทพ (mythology) และเนื้อหาทางอาณาจักร (secular subjects) มีอยู่หลายประเภทด้วยกัน ดังนี้

๑. เรื่องราวของพุทธศาสนามี อดีตพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า เทพชุมนุม ทศชาติชาดก พุทธประวัติ ธุดงควัตร ปริศนาธรรม และอื่นๆ

๒. เรื่องของไตรภูมิโลกสัณฐาน อันประกอบด้วยภพทั้ง ๓ มี กามภพ รูปภพ และอรูปภพ มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล และยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เรื่องของป่าหิมพานต์ และเรื่องราวในนรกภูมิ

๓. เรื่องราวเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น ขบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค พระราชพิธี ๑๒ เดือน และอื่นๆ

๔. เรื่องราวจากวรรณคดีทางศาสนา เช่น ปัญญาสชาดก (ชาดก ๕๐ เรื่อง) ของอาณาจักรล้านนา รวมทั้งวรรณคดีบทพระราชนิพนธ์ เช่น รามเกียรติ์ อิเหนา และอื่นๆ

๕. เรื่องราวจากตำนาน พงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ เช่น ตำนานพระแก้วและตำนานพระพุทธสิหิงค์ พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และอื่นๆ

๖. ตำราวิชาการแขนงต่างๆ ในสมุดข่อย เช่น ตำราคชลักษณ์ ตำราอัศวลักษณ์ ตำราพรหมชาติ และอื่นๆ

ลักษณะพิเศษของจิตรกรรมไทยแบบประเพณี

๑. ไม่แสดงกาลเวลา เช่น เวลาเช้า สาย บ่าย เย็น และค่ำคืน

๒. ไม่แสดงอารมณ์บนใบหน้า แต่แสดงความรู้สึกด้วยลีลาท่าทางแบบนาฏลักษณ์

๓. ไม่แสดงความสัมพันธ์ในสัดส่วนอันถูกต้องระหว่างมนุษย์กับงานสถาปัตยกรรม

๔. แสดงการแบ่งชั้นวรรณะในสังคมด้วยสีของผิวกาย

๕. แสดงระยะใกล้-ไกลของอาคาร ภาพคน และวัตถุต่างๆ ด้วยมิติที่เท่ากัน

๖. มีการเปิดพื้น หรือ "แขวะพื้น" ให้เห็นเนื้อที่เพื่อแสดงกิจกรรมภายในปราสาทราชวัง

๗. แสดงภาพการเสพเมถุน หรือที่เรียกว่า "กามิกศิลป์" (erotic art) โดยเฉพาะในหมู่ข้าทาสบริวาร และชีวิตชาวบ้านสอดแทรกไว้

ประเภทของจิตรกรรมไทยแบบประเพณี

ในสมัยโบราณจิตรกรไทยนิยมเขียนภาพด้วยสี ซึ่งหามาได้จากธรรมชาติ เช่น สีจาก ดิน พืชและสนิมโลหะต่างๆ โดยนำมาบดให้เป็นผงละเอียด เรียกว่า "สีฝุ่น" ผสมกับยางไม้หรือน้ำกาว แล้วระบายสีลงบนพื้นวัสดุต่างๆ กัน อาจเป็นแผ่นกระดาษ (กระดาษข่อยหรือกระดาษสา) แผ่นผ้า แผ่นไม้ ผนังก่ออิฐถือปูนหรือผนังถ้ำ ซึ่งมีการเตรียมพื้นไว้อย่างดี

งานจิตรกรรมแต่ละประเภทมีวิธีการเขียนและการใช้วัสดุประกอบงานไม่เหมือนกัน จึงเรียกชื่อต่างกัน ดังนี้

๑.ภาพฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังอาจเขียนบนผนังปูนหรือผนังไม้ก็ได้ ซึ่งมีการเตรียมพื้นไว้อย่างดี ส่วนใหญ่จะเขียนบนผนังอาคารเครื่องก่อ เช่น โบสถ์ วิหาร มณฑป เจดีย์ พุทธปรางค์ มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ส่วนฝาผนังไม้ได้แก่ อาคารที่เป็นเครื่องไม้ ส่วนใหญ่จะเขียนภาพตรงบริเวณรอบ"คอสอง" ของศาลาการ

เปรียญ หอ
แล้วยังเขียน
วิธีเขียนจะ
น้ำกาว (ก
เรียก "ภ
ปราสาทและ
ยางมะเดื่อท

๒.ภาพ

ได้แก่
พุทธบูชาและ
สำหรับแขวน
งานเทศน์มห
อีสาน แ
พระเจดีย์ที่อ
บฏปรากฏหล
ปลาย

ภาพที่เ
พุทธประวัติ
๑๓ กัณฑ์
โดยเขียนตัว
งานบุญแล้วท
ต่อไป

๓.ภาพ

เป็นภา
ไม้ที่เตรียมพื้น
เกลี้ยง) ไ
โบสถ์ วิหาร
และ อื่นๆ มี

ในการเ
"หรดาล" เ
ปิดทองลงบน

เปรียญ หอสวดมนต์และหอฉัน นอกจากพุทธสถานแล้วยังเขียนประดับตามปราสาทราชมณเฑียรอีกด้วย วิธีเขียนจะใช้สีฝุ่นผสมยางไม้(ยางมะขวิด) หรือน้ำกาว (กาวหนังสัตว์,กาวกระถิน)ซึ่งในสมัยโบราณเรียก "ภาพน้ำกาว" นอกจากนี้มีการปิดทองตามปราสาทและเครื่องประดับต่างๆ ให้แวววาว โดยใช้ยางมะเดื่อทาแล้วปิดทองลงไปเพื่อเสริมความงดงาม

๒.ภาพพระบฏ (ป.ปฏ = ผืนผ้า,แผ่นผ้า)

ได้แก่ การเขียนภาพบนแผ่นผ้า สร้างขึ้นเป็นพุทธบูชาและอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไป ใช้สำหรับแขวนประดับงานบุญที่สำคัญเช่น ใช้ประกอบงานเทศน์มหาชาติ หรืองานบุญพระเหวดของชาวอีสาน และเคยพบภาพพระบฏบรรจุอยู่ภายในกรุพระเจดีย์ที่อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ภาพพระบฏปรากฏหลักฐานอยู่ในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยตอนปลาย

ภาพที่เขียนมีขนาดเล็กใหญ่ต่างกัน เป็นภาพพุทธประวัติ ทศชาติชาดกหรือเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ผ้าที่จะเขียนต้องมีการเตรียมพื้นอย่างดี โดยเขียนด้วยสีฝุ่นผสมน้ำกาวหรือยางไม้ เมื่อเสร็จงานบุญแล้วทางวัดจะม้วนเก็บรักษาไว้ใช้ในโอกาสต่อไป

๓.ภาพลายรดน้ำ

เป็นการเขียนภาพและลวดลายประดับบนแผ่นไม้ที่เตรียมพื้นรักสมุก (ขี้เถ้าใบตองแห้งผสมรักน้ำเกลี้ยง) ไว้อย่างดี เช่น บานประตูหน้าต่างของโบสถ์ วิหาร หอไตร มณฑป ตู้พระธรรม หีบคัมภีร์ และ อื่นๆ มีหลักฐานปรากฏชัดในสมัยอยุธยา

ในการเขียนภาพหรือลวดลายใช้เขียนด้วยน้ำยา "หรดาล" เป็นการปิดคลุมพื้นลายเสียก่อน แล้วลงรักปิดทองลงบนตัวลายหรือภาพ และมีการรดน้ำในขั้นสุดท้ายเพื่อให้น้ำยาหรดาล ที่เขียนปิดพื้นไว้หลุดออก ก็จะได้ลวดลายหรือภาพ ซึ่งปิดทองคำเปลวอันวับวาวอยู่บนพื้นรักสีดำ เช่น ภาพลายรดน้ำในสมัยอยุธยาตอนปลายที่ "หอเขียน" ในพิพิธภัณฑ์ วังสวนผักกาด กรุงเทพฯ หรือตู้พระธรรม ฝีมือครู "วัดเชิงหวาย" ที่ยกย่องกันว่างามที่สุด อยู่ในหอศิลปะพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ

๔.ภาพลายกำมะลอ

เป็นกรรมวิธีการเขียนจิตรกรรมไทยแบบประเพณีที่งามแปลกตาอีกแบบหนึ่ง นิยมเขียนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๕ จึงหมดความนิยมไป

วิธีการนี้ได้รับอิทธิพลจากการเขียนรักสีของจีนและญี่ปุ่น เขียนประดับไว้ตามบานประตูหน้าต่างของโบสถ์ วิหาร ตำหนัก หอไตร ตู้พระธรรม ลับแล และอื่นๆ เขียนด้วยสีฝุ่นหลายสี แต่เป็นสีหม่นทุกสี โดยผสมกับน้ำยาหรือยางรักซึ่งเป็นยางไม้สีดำ และใช้ลายเส้นสีทองเป็นส่วนสำคัญของภาพตัดกับพื้นสีดำของรักสมุก

คำว่า "กำมะลอ" หมายถึง ของเทียมไม่คงทนถาวร เช่น การใช้ฝุ่นสีทองแทนการใช้ปิดด้วยทองคำเปลว และการใช้สีฝุ่นแทนการใช้รักสีในการระบายนั่นเอง จึงเรียกว่า "ลายกำมะลอ"

๕.ภาพสมุดข่อย (สมุดไทย)

เป็นการเขียนภาพระบายสีลงบนกระดาษ เพื่อประกอบเรื่องราวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและตำราต่างๆ ด้วยสีฝุ่นผสมน้ำกาวหรือยางไม้ในลักษณะของ "พหุรงค์" และมีการเติมแต่งด้วยการปิดทองด้วย

สมุดข่อยทำมาจากเปลือกต้นข่อย เป็นกระดาษสีขาวนวลพันเป็นขนบ (พันกลับไปกลับมา) ซ้อน

กันหนา ลางเล่มมีความยาวมาก เช่น สมุดภาพ "ไตรภูมิ" สมัยอยุธยามีความยาวถึง ๑๘ เมตร นอกจากนี้ยังมีสมุดภาพ "ไตรภูมิ" ฉบับกรุงธนบุรีอีก ๒ ฉบับ (อีกฉบับหนึ่งอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ในกรุงเบอร์ลิน ประเทศเยอรมนี) สำหรับสรรพตำรามี ตำราพรหมชาติ (ตำราหมอดู) ตำราคชลักษณ์ ตำราอัศวลักษณ์ ตำราดูนกเขา ตำราดูแมว สมุดพระมาลัย สมุดภาพสัตว์ป่าหิมพานต์ และอื่นๆ

การผสมสีในจิตรกรรมไทยแบบประเพณี

การผสมสีฝุ่น เพื่อใช้ในงานจิตรกรรมไทย จำเป็นต้องใช้วัสดุผสมที่เป็นยางเหนียว มีคุณสมบัติในการประสานสีและจับพื้นที่รองเขียน ได้แก่ ยางมะขวิด กาวหนังสัตว์ หรือกาวกระถินอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งช่างจิตรกรรมสมัยโบราณเรียกว่า "น้ำยา" เมื่อทำการผสมสีแต่ละสีแล้ว เรียกว่า "กระยารงค์" คือสีที่ผสมน้ำกาวแล้ว การผสมสีมักจะใช้บดในโกร่ง แต่ส่วนมากจะใช้กะลามะพร้าว เพราะเมื่อตกจากร่างร้านสูงๆ แล้วไม่แตก และเป็นของหาได้ง่าย

สีฝุ่นที่ใช้เขียนในระยะแรกๆ มีเพียงสองสามสี มีสีดินขาว สีดินแดง และเขม่าดำ ต่อมามีการใช้สีเพิ่มมากขึ้น โดยใช้แม่สีหลักอยู่เพียง ๕ สี คือ สีขาว สีเหลือง สีแดง สีคราม และสีดำ แต่เนื่องจากมีความจำเป็นในการใช้สีต่างๆ จึงต้องมีการแก้ปัญหาด้วยการนำเอาแม่สีมาผสมผสานกัน ให้เกิดเป็นสีขึ้นมากมาย มีน้ำหนักอ่อนบ้าง เข้มบ้างหรือเป็นสีที่สดใสหลายหลาก ตัวอย่างเช่น สีประเภทสีแดง เมื่อนำมาผสมกับสีขาว ก็จะได้สีใหม่เกิดขึ้น หรือเป็นสีแดงอ่อน และเรียกสีใหม่นี้ว่า "หงส์" เป็นคำนำหน้าทุกสี การที่เรียกชื่อสีเช่นนั้ อาจเป็นเพราะมีความละม้ายคล้ายคลึงกับสีตีนหงส์ ซึ่งเป็นสีชมพูอ่อนก็เป็นได้ เช่น

สีหงสบาท ได้มาจาก สีแดง ผสมกับ สีขาว
สีหงสชาด ได้มาจาก สีแดงชาด ผสมกับสีขาว
สีหงส์ดิน ได้มาจาก สีดินแดง ผสมกับสีขาว
สีหงสเสน ได้มาจาก สีแดงเสน ผสมกับสีขาว

สำหรับสีแดงที่ผสมกับเขม่าดำ เพื่อให้สีแดงมีน้ำหนักเข้มขึ้นหรือมีความหม่นคล้ำนั้น สีเหล่านี้จะเรียกว่า "ตัด" เติมท้าย ตัวอย่างเช่น

สีแดงตัด ได้มาจาก สีแดงผสมกับสีดำ
สีดินตัด ได้มาจาก สีดินแดงผสมกับสีดำ

ส่วนสีครามและสีดำ เมื่อผสมกับสีขาว มักจะเรียกว่า "มอ" นำหน้า เช่น

สีมอคราม ได้มาจาก สีครามผสมกับสีขาว
สีมอหมึก ได้มาจาก สีดำผสมกับสีขาว

นอกจากการผสมของคู่สีต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังมีการผสมสีที่สามเพิ่มเติม หรือเจือลงไปอีกเล็กน้อย จะทำให้เกิดสีต่างๆ และมีการเรียกชื่อแตกต่างกันไป เช่น

สีน้ำรัก ได้มาจาก สีแดงผสมกับสีเหลือง เจือด้วยสีดำ

สีดอกตะแบก ได้มาจาก สีแดงผสมกับสีขาว เจือด้วยสีคราม

สีกะปิ ได้มาจาก สีแดงผสมกับสีดำ เจือด้วยสีขาว

สีน้ำไหล ได้มาจาก สีครามผสมกับสีเหลือง เจือด้วยสีขาว

สีไพล ได้มาจาก สีครามผสมกับสีเหลือง เจือด้วยสีดำ

สีผ่านคราม ได้มาจาก สีครามผสมกับสีดำ เจือด้วยสีขาว

สีเมฆ ได้มาจาก สีครามผสมกับสีขาว เจือด้วยสีดำ

การผสมสีในงานจิตรกรรมไทยแบบประเพณี อาจทำได้มากสีกว่านี้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสันทัดจัดเจนและประสบการณ์ของจิตรกรแต่ละคนหรือแต่ละท้องถิ่นจะมีความนิยมในการจัดโครงการสีในลักษณะเช่นใด

ข้อพึงสังเกตในการผสมสี ก็คือ สีลางสี เช่น เขม่าดำ สีแดง และสีเขียว มีเนื้อสีที่ไม่ค่อยมีน้ำหนัก มักจะลอยขึ้นมาเหนือน้ำ จึงทำให้ยากแก่การผสมกับน้ำยา และควรแก้ปัญหาด้วยการผสมกับแอลกอฮอล์ แล้วทิ้งไว้สักครู่จึงรินน้ำยาหรือน้ำกาวผสมลงไปตามต้องการ

นอกจากนี้ตามวัดวาอารามในชนบทของภูมิภาคต่างๆ ยังนิยมเขียนภาพจิตรกรรมไทยแบบประเพณีกันตลอดมา เป็นการเขียนของศิลปินพื้นบ้านในท้องถิ่น ดังนั้นลักษณะของจิตรกรรมจึงเป็นแบบอย่างของ "ศิลปะพื้นบ้าน" โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งยึดถือขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมไทย-ลาว นิยมเขียนจิตรกรรมฝาผนังประดับ "สิม" (โบสถ์) ทั้งภายในและภายนอกด้วยเรื่องราวของพุทธศาสนา วรรณกรรมทางศาสนาขนบประเพณี และชีวิตความเป็นอยู่ โดยยึดเป็นประเพณีสืบทอดมาไม่ขาดสาย สำหรับทางภาคใต้นอกจากจะปรากฏตามวัดวาอารามแล้ว จิตรกรรมแบบพื้นบ้านยังปรากฏอยู่ตามหนังสือบุด (สมุดข่อย) อยู่ทั่วไป ซึ่งจิตรกรพื้นบ้านแสดงออกได้อย่างอิสระ

ในปัจจุบันการศึกษาจิตรกรรมไทยแบบประเพณีในสถาบันศิลปะบางแห่งได้พยายามดำเนินงานอยู่ แต่ยังไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร และนับวันจะหาศิลปินทำงานประเภทนี้ได้ยากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด คือ จิตรกรรมไทยแบบประเพณีทุกวันนี้แทนที่จะเขียนประดับไว้ตามศาสนสถานได้ประยุกต์มาเป็นการเขียนประดับฝาผนังตามอาคารโรงแรมสมัยใหม่ อันเป็นการเปลี่ยนแปลงค่านิยมหรือหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยแต่เดิม เพื่อประโยชน์ในด้านธุรกิจการท่องเที่ยว ตามความเจริญก้าวหน้าของเศรษฐกิจและสังคม

สำหรับการศึกษาจิตรกรรมไทยแบบประเพณีในระดับอุดมศึกษาและชั้นมัธยมศึกษา อันเป็นความรู้พื้นฐานทั่วไปนั้น เป็นการเสริมสร้างให้เยาวชนบังเกิดความซาบซึ้งและรู้คุณค่าในศิลปะประจำชาติ เพื่อจะได้มีความรู้สึกหวงแหน ร่วมมือกันอนุรักษ์ เผยแพร่ และ ส่งเสริมให้พัฒนาเป็นมรดกทางศิลปกรรมของชาติสืบไป

สงวน รอดบุญ

บรรณานุกรม

ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เสงี่ยม จนทสิริมหาเถร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๒๖

ศิลป พีระศรี **ศิลปสมัยสุโขทัย** กรมศิลปากรจัดพิมพ์ถวายพระภิกษุและสามเณรในเทศกาลเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๕๐๕ โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร ๒๕๐๕

ศิลปากร, กรม **จิตรกรรมไทยแบบประเพณี** พิมพ์เนื่องในนิทรรศการพิเศษ ระหว่าง ๖ พฤษภาคม-๖ กรกฎาคม ๒๕๒๑ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลปะ อมรินทร์การพิมพ์ ๒๕๒๑

ศิลปากร, กรม **พระบฏและสมุดภาษาไทย** จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และวาระครบรอบ ๗ ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลปะ อมรินทร์การพิมพ์ ๒๕๒๗